

Kaksi mallia professorin valintaan

■ Juhani Pietarinen

Yliopistojen ja korkeakoulujen professuurien täytöt herättävät aika ajoin keskustelua. Täyttöprosesseissa näyttää meillä kilpailevan kaksi erilaista ajattelutapaa. Käytän niistä nimityksiä ”juristimalli” ja ”yritysmalli”.

Juristimalli

Nimitys viittaa ajattelutapaan, että ehdollepano tulee tehdä asiantuntijoiden preferenssien mukaisesti, tai ainakaan niistä ei saa selvästi poiketa. Menettelyn ajatellaan varmistavan parhaiten hakijoiden oikeusturvan. Muistan hyvin, kuinka eräässä oikeustieteilijöiden järjestämässä seminaarissa korostettiin voimakkaasti asiantuntijoiden roolia virantäytöissä, kun lakiesitystä virantäytön uudistamisesta käsiteltiin eduskunnassa keväällä 1991. Esimerkkinä räikeästä poikkeamisesta asiantuntijoiden preferensseistä käytettiin tuolloin ajankohtaista tapausta, jossa hakija A sai kaksi ensimmäistä sijaa ja yhden kolmannen, ja hakija B yhden ensimmäisen sijan ja kaksi epäpätevyyttä. Juristimallin mukaan B:n asettaminen A:n edelle loukkasi A:n oikeusturvaa. Sopivin ei olisi saanut sivuuttaa pätevintä. Suomalaisissa yliopistoissa on perinteisesti tukeuduttu juristimalliin, ja se näyttää edelleen olevan vallitseva käytäntö virantäytöissä. Siihen sisältyy kuitenkin monia ongelmia.

Ehkä suurin juristimalliin liittyvistä ongelmista on harkintavallan siirtäminen pois paikallisilta yksiköiltä. Asiantuntijat valitaan usein ulkomailta, eivätkä he tunne oppiaineen tai laitoksen tilannetta kokonaisuudessaan. Eikä tarvitse tunteakaan, jos heitä pyydetään arvioimaan vain hakijoiden tieteellistä pätevyyttä. Asiantuntijat voivat päätyä ehdokkaaseen, jonka rekrytointi ei ole kokonaisuutena arvioiden oppiai-

neen tai laitoksen kannalta paras mahdollinen. Juristimalliin tukeutuminen poistaa paikallisen harkintavallan, ja lopputulos saattaa olla hyvinkin onneton.

Päätösvallan siirtyminen pois paikallisista yksiköistä korostuu vielä, jos asiantuntijat päätyvät yhteislausuntoon. Silloin juristimalli ei jätä lainkaan sijaa harkinnalle. Se on tietysti helppoa paikallisille yksiköille, jotka toimivat vain kumileimasimena. Yhteislausunnot ovat muutoinkin ongelmallisia. Ne ovat usein ylimalkaisia, eikä hakijoiden vertailu ole aina johdonmukaista. Yhteislausuntoja ei pitäisi hyväksyä lainkaan.

Juristimalli sallii tietenkin mahdollisuuksia vaikuttaa lopputulokseen, mutta keinoja on käytettävä ennen lausuntojen pyytämistä. Asiantuntijoiden valinta on ratkaisevaa, sillähän voidaan vaikuttaa tietynlaisen tai jopa tietyn hakijan pääsemiseen kärkeen. Nykyisen lain mukaan hakijoiden edustamat tieteelliset oppisuunnat pitää ottaa huomioon ja muutoinkin on noudatettava tasapuolisuutta, mutta vaatimus ei välttämättä toteudu käytännössä.

Päätösvallan siirtäminen juristimallin mukaisesti asiantuntijoille merkitsee myös sitä, että pätevyuden muut kriteerit kuin tieteelliset ansiot jäävät sivuasemaan. Nykyisin puhutaan paljon opetustaidon kehittämisestä korkeakouluissa, samoin opettajien osallistumisesta yhteiskunnalliseen keskusteluun, mutta juristimallin mukainen valinta ei anna sellaisille erityistä painoa tieteellisiin ansioihin verrattuna. Asiantuntijoiden asettamaa järjestystä ne eivät saa tässä mallissa muuttaa.

Yritysmalli

Yritysmallin mukaan virantäytöstä vastaavalle yksikölle tulee antaa laaja harkintavalta. Tarkoi-

tushan on saada viranhaltija, joka täyttää parhaiten viran edellyttämät erilaiset vaatimukset ja sopii oppiaineen, laitoksen tai tiedekunnan toimintaympäristöön. Silloin on luonnollisesti tarkoituksenmukaista ottaa huomioon monia sellaisia näkökohtia, joita asiantuntijoiden lausuntoihin ei välttämättä sisälly: mikä on oppiaineen resurssitilanne, missä on vajetta ja kehittämisen tarvetta, mille alalle suuntautunutta opetusta ja tutkimusta tarvitaan, mitä lähiaineet odottavat viranhaltijalta, mikä on hakijoiden opetustaito – jopa hakijoiden persoonallisia ominaisuuksia on voitava arvioida.

Tieteellisten asiantuntijoiden tulee tässä mallissa edustaa monipuolisesti oppiaineen opetuksen ja tutkimuksen aloja. Sitä edellyttää jo lakikin. Kukin asiantuntija arvioi hakijat ensijaisesti oman kompetenssialueensa pohjalta mahdollisimman perusteellisesti. Silloin valinnasta vastaavilla tahoilla on hyvät edellytykset arvioida, millainen hakija vastaa parhaiten niitä vaatimuksia, joita yksikön tilanne kokonaisuudessaan edellyttää. Asiantuntijoiden tehtävä ei ole niinkään asettaa hakijoita lopulliseen järjestykseen kuin esittää heidän tutkimusprofiilinsa sekä sen erityiset vahvuudet ja heikkoudet. Asiantuntijoiden preferenssithän vaihtelevat tavallisesti sen vuoksi, että he painottavat eri tekijöitä hakijoiden tuotannossa. Yritysmallin mukaan valinnasta vastaava yksikkö voi poiketa asiantuntijoiden tekemästä järjestyksestä, jos se haluaa painottaa asioita toisin kuin asiantuntijat.

Yksikön laajaa harkintavaltaa perustellaan sillä, että se on viime kädessä vastuussa tutkimus- ja opetustoimintansa järjestämisestä ja tuloksellisuudesta. Kun korkeakouluissa on siirrytty aikaisempaa enemmän sisäiseen vastuullisuuteen ja tulosjohtamiseen, asian tulisi näkyä myös virantäytöissä harkintavallan käyttönä.

Yritysmallissa tärkeintä on hakijoiden soveltuvuuden arviointi ottamalla huomioon professorin tehtäväkenttä kokonaisuudessaan. Sen mukaisesti toimittaessa tieteellinen pätevyys otetaan vain yhtenä, mutta tietenkin tärkeänä tekijänä huomioon virantäytössä. Olen antanut lausunnon virantäytössä, jossa asiantuntijoita ohjeistettiin ottamaan hakijoiden pätevyyden

arvioinnissa huomioon *yhtä suuressa määrin* tieteellinen pätevyys, opetustaito ja yhteiskunnallinen vaikuttaminen. Hakijoiden piti esittää dokumentteja kaikilta näiltä alueilta. Kyseessä oli professorin virka Tukholman yliopistossa.

Riippuu tietenkin täysin valintaprosessiin osallistuvien intresseistä, kompetenssista ja asiaan paneutumisesta, mihin yritysmallin mukainen harkintavallan käyttö johtaa – niin kuin oikeassa yritysmaailmassakin. Alussa mainitsemani seminaarin puheenjohtajan mukaan ”tiedekunnat ovat maailman tyhmiimpiä päättäjiä”, kun hän ilmaisi kannatuksensa juristimallille. Jos niin on, asiat ovat pahasti vinossa. Mutta parannusta tuskin saadaan aikaan jäykkään juristimalliin turvautumalla. Parempaan johtaa, kun seurataan tiedekuntien, laitosten ja oppiaineiden tutkimus- ja opetustoimintaa ja arvioidaan saavutettuja tuloksia. Silloin tuskin millään tiedekunnalla on varaa taktikoida perustelemattomasti tai tehdä ilmeisen vääriä valintoja.

Jättäytyminen asiantuntijoiden lausuntojen armoille ei kehitä yliopiston toimintaa, varsinkaan rakenteellisia uudistuksia vaativana aikana.

Kirjoittaja on Turun yliopiston professori (emeritus).